

Mogućnosti i utjecaj religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika sarajevskih osnovnih škola

DINA SIJAMHODŽIĆ-NADAREVIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, vanredni profesor

HAJRUDIN ČUPRIJA

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, doktorand

Sažetak: Rad tretira pitanja mogućnosti religijskog odgojnog djelovanja u savremenoj školi najprije kroz kraću teorijsku elaboraciju, a potom kroz empirijsko istraživanje o mogućnostima religijskog odgoja na razvijanje vrijednosti i pozitivnih ponašanja učenika. U empirijskom dijelu istraživanja prezentiraju se rezultati istraživanja o utjecaju religijskog odgoja putem nastave Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika sarajevskih osnovnih škola. Rezultati su dobiveni od najznačajnijih sudionika škole: nastavnika Islamske vjeronauke, roditelja, učenika viših razreda osnovne škole i školskih pedagoga. U istraživanju je participiralo ukupno 2.247 ispitanika. Podaci su prikupljeni putem anketnih upitnika za sve poduzorke, osim za pedagoge s kojima je obavljen intervju. Opći zaključak do kojeg se došlo u ovom istraživanju pokazuje da svi ispitanici procjenjuju postojanje pozitivnog utjecaja religijskog odgoja kroz Islamsku vjeronauku na razvoj univerzalnih vrijednosti i pozitivnih ponašanja kod učenika.

Ključne riječi: *religijski odgoj, Islamska vjeronauka, vrijednosti, ponašanja, učenici, osnovne škole u Sarajevu*

Abstract: The paper deals with the issues of the possibilities of religious education in the contemporary educational system, first through a short theoretical elaboration and then through empirical research on the possibilities of religious education to develop values and positive behaviors of pupils. In the empirical part of the article the research results on the possibilities and influence of religious upbringing through the confessional Islamic religious education subject on the values and behaviour of pupils in Sarajevo elementary schools are presented. The results are obtained from the most significant stakeholders of the schools: the teachers of confessional Islamic Religious Education, parents, students and school pedagogues. The research included 2.247 participants. Data was gathered through survey questionnaires for all subsamples except for the pedagogues with whom interviews were conducted. The general conclusion reached in this research shows that

all the participants highly evaluate a positive influence of religious education through Islamic Religious Education on the development of universal values and positive behavior of pupils.

Keywords: religious education, confessional Islamic Religious Education, values, behaviors, pupils, primary schools in Sarajevo

Uvod

U radu se polazi od pitanja vezanih za mogućnosti religijskog odgojnog djelovanja u savremenoj školi. S obzirom na to da su mogući različiti smjerovi razvoja savremene škole, može se konstatovati da unutar aktuelnih promjena koje se događaju u savremenim odgojno-obrazovnim sistemima tema religijskog odgoja postaje sve aktuelnijom. U većini evropskih zemalja religijski odgoj je zvanično integriran u nastavne planove i programe.

U ovom radu tematizira se uloga religijskog odgoja i implementacija u sarajevskim školama te analizira utjecaj naročito na vrijednosti i ponašanja učenika. Ovo propitivanje vrši se kroz prizmu roditelja, učenika, nastavnika Islamske vjeronauke i pedagoga.

Nadalje, važno je za temu napomenuti da se ispitivanjima vrijednosti često nastoji odgovoriti na pitanje koje vrijednosti su karakteristične za određenu populaciju u određenom vremenu. Doba adolescencije / rane adolescencije smatra se važnim za razvoj vrijednosti jer vrijednosti mladih mogu odražavati smjer u kojem se mijenja određena kultura ili društvo, te su i stoga posebno zanimljivi istraživačima. Iz tih i bliskih razloga opredijelili smo se za propitivanje utjecaja religijskog odgoja u višim razredima osnovne škole kao završnim dijelom jednog ciklusa obrazovanja. Analizom naučne i stručne literature, posebno na našim jezicima, uočava se da nije dovoljno istražena tema o mogućnostima i utjecaju religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika osnovnih škola.

Nailazimo na neka, donekle srodna, teorijska i empirijska istraživanja, među kojima ističemo radove autora R. Razum, V. Rakić i S. Vukušić, D. Sijamhodžić-Nadarević i E. Avdić te A. Smajić. Razum (2007) objavila je članak „Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religijski odgoj“. U ovome članku polazi se od problemskih pitanja vezanih za promjene koje se događaju u školskim odgojno-obrazovnim sistemima u Evropi. Autorice Rakić i Vukušić (2010) u članku „Odgoj i obrazovanje

za vrijednosti“ ponudile su moguća objašnjenja teoretskih i praktičnih problema s kojima se suočava ugradnja vrijednosti u sistem odgoja i obrazovanja. Smajić (2016) u studiji „Vrijednosti i vrijednosne orijentacije muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini“ analizira vrijednosne stavove muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini u četiri temeljna područja života – religija i moral, brak i porodica, slobodno vrijeme i rad, društvo i politika. Sijamhodžić-Nadarević i Avdić (2017) realizirale su istraživanje o temi „Utjecaj porodičnog i domskog okruženja svjetovnih i vjerskih škola na vrijednosti, vrijednosne orijentacije i ponašanja učenika.“ Izvršeno je empirijsko istraživanje s ciljem da se utvrde hijerarhija vrijednosti i zastupljenosti vrijednosnih orijentacija učenika u odnosu na vrstu škole (svjetovne i vjerske) i vrstu domskog okruženja (domovi vjerskih škola i ostali učenički domovi), povezanost vrijednosnih orijentacija učenika sa sociodemografskim faktorima porodice, religijskom porodičnom i ličnom samoidentifikacijom te povezanost vrijednosnih orijentacija sa ispitanim oblicima ponašanja i stilovima provođenja slobodnog vremena.

Mogućnosti religijskog odgojnog djelovanja u savremenim školskim sistemima

Religijski odgoj ima značajnu ulogu u savremenim školskim sistemima u promicanju odgoja za vrijednosti i moralnu perspektivu odgoja i obrazovanja, što potvrđuju naučna saznanja, a slijedom toga i brojne inicijative (deklaracije, preporuke, konvencije i sl.) relevantnih međunarodnih institucija.

Odgoj za vrijednosti (engl. *values education*) najjednostavnije je moguće odrediti kao proces učenja i poučavanja o vrijednostima. Može ga se definirati kao svaku aktivnost u školi kojom se učenicima prenosi znanje o vrijednostima, pomaže u njihovu razumijevanju te razvijaju specifične vještine i sposobnosti kako bi mogli djelovati u skladu s poželjnim vrijednostima kao pojedinci i članovi društva (Hooper, Zbar, Brown i Bereznicki, 2003). Konstrukt odgoja za vrijednosti moguće je susresti u literaturi pod raznim terminima, kao što su moralni odgoj, odgoj karaktera ili etički odgoj. Odgoj za vrijednosti ne uključuje samo znanje o vrijednostima, nego i prihvatanje vrijednosti kao svog životnog stava i, što je najvažnije, življenje u skladu sa usvojenim vrijednostima. Dakle, odgoj za vrijednosti obuhvaća čovjekovu razumsku, osjećajnu i voljnu/ponašajnu dimenziju.

U savremenim razmišljanjima o školi često se ističe problem odgoja kao jednog od najvažnijih i najtežih zadataka s kojima se učitelji svakodnevno suočavaju. Škole se sve više udaljavaju od odgoja koji izvire iz objektivno i univerzalno važećih vrijednosti. To su one trajne vrijednosti koje se ljudskom upotrebom i korištenjem ne daju potrošiti, koje važe za sva vremena. Upravo iz ovih vrijednosti niče autentični odgoj, a njegova osobenost je smisao za vrijednosti i osjećanje vrijednosti, te se po tome i razlikuje od instrumentalnog odgoja (Slatina, 2000a). Autentični odgoj upravo svoje izvorište nalazi i u religiji. Slatina (2000b) u tekstu „Odgoj/ obrazovanje između sekularizma i interkulturalizma“ navodi da svaki pokušaj onemogućavanja uvida u religijski sistem vrijednosti za nekoliko decenija dovodi do moralnog siromaštva individualnog i društvenog ponašanja ljudi, do moralne pustoši u ljudskim dušama i do nemorala.

Čovjekova cjelovitost i jedinstvenost upotpunjava se i dovršava religijskim odgojem. Iz religijskog odgoja nam dolaze atributi koji upotpunjavaju naš svjetonazor i našu svijest te pomoću kojih čovjek upoznaje sam sebe. Ovi atributi su polazišta i ishodišta odgoja za vrijednosti koje nadilaze svaku posebnost kulture. Prema tome, *učiti znati*, činiti, živjeti, *biti*, *vrednovati* i *vjerovati* ne idu odvojeno bez obzira na postojanje njihove posebne usponske linije razvoja. Ovaj *sitni vez* vrši se pomoću transformacijskog učenja. Iglu je učenje, konac su vrijednosti Istine, Dobrote, Ljepote, Pravde i Svetosti, a vez je cjelovito razvijena ličnost (Slatina, 2016).

Sve religije nude moralne savjete i preporuke kako o brizi za sebe tako i o brizi za ljude kojima je pojedinac okružen, te svaka religija navodi moralne propise, obaveze i naredbe. Religija i moralne vrijednosti utemeljene na religijskom učenju kroz historiju imale su izuzetno važnu ulogu u razvoju društva i uspostavljanju sistema vrijednosti.

U ovakvim nastojanjima vjeronauka općenito u školskom sistemu, pa time i Islamska vjeronauka, pomaže pružajući kvalitetna znanja i razvijajući senzibilitet za općeljudske i univerzalne vrijednosti s ciljem razvijanja identiteta i kvalitetnih odnosa u ovovremenom socijalnom kontekstu.

Nadalje, religijski odgoj i obrazovanje u većini evropskih zemalja garantiran je ustavom, zakonima te nizom međunarodnih deklaracija o ljudskim pravima i pravima na slobodu vjere i vjersko obrazovanje.

Na međunarodnoj razini postoje brojni dokumenti, deklaracije, preporuke i rezolucije koje potiču i traže od evropskih zemalja izvođenje religijske

nastave u sistemu javnih škola. U nastavku ćemo navesti tek neke najrelevantnije smjernice i preporuke usvojene od Vijeća Evrope, UN-a, UNHCR-a, OSCE-a: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* (Ujedinjene nacije, 1948), koja artikulira opće pravo na slobodu misli, savjesti i religije i priznaje slobodu roditelja da osiguraju religijsko i moralno obrazovanje svoje djece u skladu s vlastitim uvjerenjima; *Konvencija o pravima djeteta* (Ured visokog povjerenika za ljudska prava, 1989), koja artikulira pravo djeteta na slobodu misli, savjesti i religije kao i prava i dužnosti roditelja da obezbijede usmjerenje za dijete u upražnjavanju njegovih ili njezinih prava na način konzistentan s rastućim sposobnostima djeteta; *Evropska konvencija o ljudskim pravima* (usvojena 1950); *Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju* (UNESCO, 1962); *Deklaracija o eliminaciji svih oblika netrpeljivosti i diskriminacije po osnovu religije ili uvjerenja* (Rezolucija Generalne skupštine UN-a 36/1955) u članu 5 određuje da je mogućnost djeteta da stiče religijsko obrazovanje u skladu sa željama roditelja; *Opća deklaracija o pravima čovjeka* (Opća skupština UN-a, 1948); *Preporuka 1396 – Religija i demokracija* (Vijeće Evrope, 1999) navodi pet zadata u izvedbi religijskog odgoja i obrazovanja; *Preporuka 1720 – Obrazovanje i religija* (Vijeće Evrope, 2005); *Rezolucija 1510 – Sloboda izražavanja i poštivanja religijskih uvjerenja* (Vijeće Evrope, 2006) navodi da u zemljama članicama Vijeća Evrope vlada kulturološka i religijska različitost, te da su religije pridonijele duhovnim i moralnim vrijednostima, idealima i principima koji čine zajedničku baštinu Evrope (br. 4); *Preporuka 1720 o obrazovanju i religiji* (2005); *Preporuka 1510 o slobodi vjerskog izražavanja* (2006). Prema ovoj preporuci škole su najvažnija mjesta međukulturalnog dijaloga i postavljaju temelje za tolerantno ponašanje (Kodelja i Bassler 2004).

Metodološki okvir istraživanja

Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je analiza utjecaja religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika na primjeru sarajevskih osnovnih škola. Ispitivanjem nastavnika Islamske vjeronauke, roditelja i učenika kroz anketne upitnike i pedagoge putem intervjuja procjenjuje se religijski utjecaj kroz nastavu Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika.

Ciljevi, zadaci i hipoteze istraživanja

Opći cilj ovog istraživanja je analizirati značaj islamskog religijskog odgoja i utjecaja na vrijednosti i ponašanje učenika sarajevskih osnovnih škola. Slijedom određenog cilja u istraživanju su postavljeni sljedeći zadaci: primjenom anketnih upitnika ispitati roditelje učenika o njihovom viđenju opće uloge i utjecaja islamskog religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja djece; ispitati učenike o utjecaju religijskog odgoja na njihove vrijednosti i ponašanja; ispitati nastavnike Islamske vjeronauke o ciljevima i utjecaju religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika; kroz polustrukturirani intervju ispitati mišljenja školskih pedagoga u Kantonu Sarajevo o mogućnostima i utjecajima na vrijednosti i ponašanja učenika. U istraživanju su postavljene sljedeće hipoteze: roditelji i učenici su zadovoljni Islamskom vjeronaukom i njenim doprinosom razvoju vrijednosti i pozitivnih ponašanja; za očekivati je da religijski odgoj utječe na moralno ponašanje učenika i prevenciju nepoželjnih oblika ponašanja te u slučaju pojave kriza vrijednosti pomaže u ponovnom uspostavljanju sistema vrijednosti; nastavnici Islamske vjeronauke visoko procjenjuju doprinos razvoju vrijednosti i pozitivnih ponašanja učenika te prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja; nastava Islamske vjeronauke jedan je od primarnih faktora prijenosa univerzalnih ljudskih vrijednosti na učenike; školski pedagozi procjenjuju pozitivnim utjecaj religijskog odgoja u školskom sistemu na vrijednosti i ponašanja učenika.

Metode i instrumenti istraživanja

U radu su korištene metoda teorijske analize, metoda komparacije i *survey* metoda. Kreirani su i korišteni instrumenti istraživanja, i to: upitnik za nastavnike Islamske vjeronauke, upitnik za roditelje i upitnik za učenike o mogućnostima i utjecaju religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika, kao i vodič za polustrukturirani intervju s pedagozima osnovnih škola.

Instrumentarij je konstruiran da mjeri u kojoj mjeri nastava Islamske vjeronauke, na osnovu mišljenja nastavnika, učenika i njihovih roditelja, ima utjecaja na razvoj vrijednosti i ponašanja (kao manifesta vrijednosti). Sukladno tome, kreirali smo 65 tvrdnji na Likertovoj petostepenoj skali, raspoređenih na osam univerzalnih ljudskih vrijednosti (Mir, Saradnja, Sloboda, Solidarnost, Odgovornost, Jednakost/Ravnopravnost, Život i Ljubav). Sadržajno, tvrdnje imaju namjeru da za svaku pojedinačnu vrijednost izmjere u kojoj mjeri nastavnici, učenici i njihovi roditelji smatraju da nastava vjeronauke ima utjecaja na kognitivni (spoznajni) aspekt vrijednosti, afektivni aspekt vrijednosti, odnosno šta učenik osjeća u pogledu vrijednosti, koliko se „vezuje“ za vrijednost; konativni i voljni aspekt, odnosno koje aktivnosti ili akcije (ponašanja) učenika proizlaze kao rezultat usvajanja pojedinačne vrijednosti. Kreirana su i dodatna pitanja o općoj procjeni predmeta Islamska vjeronauka.

S obzirom na kompleksnost i širinu provedenog istraživanja, za potrebe ovoga rada napravljen je osvrt na segment istraživanja koji se odnosi na opću procjenu zadovoljstva predmetom vjeronauka i opću procjenu utjecaja na vrijednosti i ponašanja učenika bez analiza svake pojedinačne univerzalne vrijednosti (osam analiziranih).

Tok istraživanja, adaptacija i distribucija upitnika

Istraživanje o utjecaju religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika na primjeru Islamske vjeronauke provedeno je početkom maja 2020. godine u osnovnim školama Kantona Sarajevo na temelju prethodno kreiranih upitnika i saglasnosti ministarstva. Upitnik je prilagođen za korištenje u *online* okruženju i distribuiran putem nastavnika Islamske vjeronauke, i to prema roditeljima i učenicima. Pored upitnika za nastavnike, učenike i roditelje, obavljeno je i sedam kvalitativnih intervjua putem *online* platformi s pedagogima osnovnih škola u Kantonu Sarajevo.

Za svaku od navedenih vrijednosti kreirana je skala vrijednosti izražena kroz indeks čiji se teorijski numerički raspon može kretati od jedan do pet. Indeks skale vrijednosti dobio se kao prosječna vrijednost (aritmetička sredina) svih pripadajućih tvrdnji.

Prethodno su poduzete određene metrijske provjere skale (test relijabilnosti skale) kako bi se provjerili i preduslovi za kreiranje skale. Kao adekvatan statistički postupak za utvrđivanje pouzdanosti skale osam univerzalnih ljudskih vrijednosti koristili smo Cronbach alpha (α) test relijabilnosti.

Poduzeti su i dodatni testovi deskriptivne i inferencijalne statistike kako bi se ustanovile eventualne razlike u indeksima u zavisnosti od karakteristika ispitanika. Pored kvantitativnih metoda prikupljanja podataka, koristili smo se i intervjuom kao kvalitativnim instrumentom. Upitnici su kreirani na osnovu GDPR pravila o zaštiti podataka¹ te sukladno Etičkom kodeksu istraživanja s djecom i o djeci u Bosni i Hercegovini.

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja obuhvatio je nastavnike Islamske vjeronauke, učenike viših razreda osnovnih škola (sedme, osme i devete razrede) u Kantonu Sarajevo i roditelje učenika.

Na osnovu dostupnih podataka, ukupan broj učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo koji su pohađali nastavu Islamske vjeronauke je 37.100. Postupcima statističke moći uzorka, uz interval pouzdanosti od 4 i stepena pouzdanosti od 95%, potrebni uzorak učenika i roditelja iznosi 591. Statistička moć uzorka za nastavnike se nije računala s obzirom na to da je upitnik distribuiran prema kompletnoj populaciji nastavnika Islamske vjeronauke u osnovnim školama Kantona Sarajevo.

Ukupni uzorak ispitanika je 2.240 ispitanika, od kojih su većinu činili učenici (1.427 učenika, ili 63.7%), potom roditelji (767 roditelja, ili 34.2%), te na kraju nastavnici Islamske vjeronauke (46 nastavnika, ili 2.1% od ukupnog uzorka). Obavljeno je i sedam intervjuova s pedagozima škola. Kada je riječ o školama ispitanika, na upitnik su odgovarali ispitanici iz ukupno 51 osnovne škole s područja Kantona Sarajevo.

U ukupnom uzorku svih ispitanika nešto više je bilo žena (62.8%) u odnosu na muškarce (37.2%). Gledano po grupi ispitanika, žena je procentualno bilo više u sve tri grupe ispitanika, a najviše unutar roditelja (74.9%), potom među nastavnicima (67.4%), dok je među učenicima omjer učenica bio skoro ujednačen s učenicima (56.8%).

Većina roditelja izjavila je da živi u gradskoj sredini (59.1%). Nešto manje roditelja (40.4%) izjavilo je da živi u prigradskoj sredini, dok je najmanje roditelja (0.5%) izjavilo da živi na selu.

Distribucija učenika po razredu skoro je identična, te u ukupnom uzorku učenika ima 35.2% učenika sedmih, 37.3% učenika osmih i 27.5% učenika devetih razreda. Nešto veći procent nastavnika koji su sudjelovali u istraživanju primarno radi u gradskim školama (63%), dok ostatak nastavnika (37%) radi u prigradskim školama.

---

¹ General Data Protection Regulation. Dostupno na: <https://gdpr-info.eu/>

Obrada podataka

Podaci su analizirani korištenjem triju različitih softverskih paketa, i to SPSS verzija 26, R-project verzija 4.0.2 i Microsoft Excel 2016. Dobiveni podaci analizirani su korištenjem parametrijskih deskriptivnih i inferencijalnih statističkih procedura i postupaka. Korišteni su prvenstveno postupci deskriptivne i inferencijalne statistike, od čega izdvajamo: mjere centralnih tendencija (aritmetička sredina, frekvencije, procenti); mjere disperzija (standardne devijacije, standardne pogreške aritmetičkih sredina); t-test aritmetičkih sredina nezavisnih uzoraka; analiza varijance (ANOVA) i prateći post hoc testovi (Tukey HSD); Pearsonova r korelacija. Pri provjeri metrijskih karakteristika skala instrumentarija i normalnosti distribucije rezultata korišteni su testovi relijabilnosti skala (Cronbach alpha) i testovi zakrivljenosti i spljoštenosti distribucije podataka.

Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Odgovori roditelja u pogledu utjecaja Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja djece

Zadovoljstvo i procjena ciljeva nastave Islamske vjeronauke od strane roditelja uz opću procjenu utjecaja na vrijednosti djece

Roditelji iskazuju visok stepen zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke. Tek 1.9% roditelja iskazuje određeni stepen nezadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke, 7.7% ih se jasno ne opredjeljuje, dok više od 90% roditelja iskazuje određeni stepen zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke.

Tabela 1: Zadovoljstvo roditelja nastavom Islamske vjeronauke

Koliko ste generalno zadovoljni nastavnom Islamske vjeronauke?	N	%
Uopće nisam zadovoljan	6	0.9
Nisam zadovoljan	7	1.0
I jesam i nisam zadovoljan	53	7.7
Zadovoljan sam	332	48.0
U potpunosti sam zadovoljan	293	42.4

Pretvoreno u ocjenu od 1 do 5, roditelji zadovoljstvo nastavom Islamske vjeronauke procjenjuju prosječnom ocjenom od 4.3 uz relativno nisku standardnu devijaciju od 0.72, što ukazuje na nizak varijabilitet ocjena među roditeljima.

Tabela 2: Prosječno zadovoljstvo roditelja nastavom Islamske vjeronauke

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	S
Koliko ste generalno zadovoljni nastavom Islamske vjeronauke?	691	4,30	.728
Σ	691		

Ipak, nešto blago veći procent roditelja bi dijete slalo na neki drugi predmet kada bi sada imalo tu mogućnost u odnosu na procent roditelja koji iskazuju nezadovoljstvo nastavnom Islamske vjeronauke. Konkretnije, 3.2% roditelja bi iskoristilo mogućnost da sada svoje dijete šalju na neki drugi predmet, odnosno 96.8% roditelja ne bi svoje dijete slalo na neki drugi predmet umjesto na Islamsku vjeronauku. Ovakav nalaz može ukazivati i na čvrstu opredijeljenost većine roditelja da njihovo dijete nastavi pohađati Islamsku vjeronauku. Kada se uspoređi stepen zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke i opredjeljenja roditelja da dijete pošalju na neki drugi predmet, dobiju se nalazi po kojim se vidi statistički značajno manje zadovoljstvo nastavom Islamske vjeronauke ($M=3.27$) od strane roditelja koji bi Islamsku vjeronauku zamijenili nekim drugim predmetom, u odnosu na roditelje koji ne bi mijenjali Islamsku vjeronauku ($M=4.33$). Ovakav nalaz je i očekivan. Navedena razlika statistički je značajna na nivou od 1%.

$$F(1)=48.496; p=0,000$$

Tabela 3: Zadovoljstvo Islamskom vjeronaukom u odnosu na odluku o zamjeni Islamske vjeronauke drugim predmetom

Da li biste zamijenili vjeronauku drugim predmetom?									
Koliko ste generalno zadovoljni nastavom Islamske vjeronauke, odnosno onim što dijete uči i razvija pohađajući Islamsku vjeronauku?									
	N	M	S	σx	CI (95%)		min.	max.	
					donja granica	gornja granica			
Da	22	3.27	1.316	.281	2.69	3.86	1	5	
Ne	669	4.33	.676	.026	4.28	4.39	1	5	
Σ	691	4.30	.728	.028	4.25	4.36	1	5	

Tabela 4: Analiza varijance pri zadovoljstvu Islamskom vjeronaukom u odnosu na odluku o zamjeni Islamske vjeronauke drugim predmetom

ANOVA					
Koliko ste generalno zadovoljni nastavom Islamske vjeronauke, odnosno onim što dijete uči i razvija pohađajući Islamsku vjeronauku?					
	SS _{tot}	Df	χ^2	F	P
između grupa	24.027	1	24.027	48.496	.000
unutar grupa	341.362	689	.495		
Σ	365.389	690			

Važnost pohađanja nastave Islamske vjeronauke iz ugla roditelja ispitana je nizom od šest tvrdnji na skali Likertovog tipa. Na osnovu dobivenih i obrađenih odgovora roditelji u značajnoj mjeri, uglavnom u više od 95% slučajeva, iskazuju visoku važnost usvajanja i razvijanja ponuđenih osobina na nastavi Islamske vjeronauke.

Tabela 5. Srednji skorovi važnosti ciljeva Islamske vjeronauke za roditelje

DESKRIPTIVNA STATISTIKA	N	M	S
Koliko Vam je važno da vaše dijete na nastavi Islamske vjeronauke nauči ili stekne...			
... razvija patriotizam i ljubav prema domovini?	767	4.09	.763
... razvija navike obavljanja vjerskih obreda ili dužnosti (npr. namaz, post)?	767	4.17	.679
... nauči kako se obavljaju vjerski obredi (npr. da zna kako se klanja, posti i sl.)?	767	4.20	.636
... razvija ljubav prema islamu?	767	4.21	.630
... gradi dobre društvene odnose sa svojim vršnjacima?	767	4.25	.586
... razvija pozitivne osobine ličnosti?	767	4.26	.570
Σ	767		

Kada se odgovori na tvrdnje pretvore u numeričku intervalnu skalu i izračunaju prosječni stepeni slaganja s tvrdnjama, dobije se potvrda prethodno iznesenog zaključka, odnosno da roditelji iskazuju visoku važnost razvijanja i stjecanja određenih osobina i ponašanja na nastavi Islamske vjeronauke. Prosječni skorovi po pojedinačnim tvrdnjama kreću se od M=4.09 za razvoj patriotizma i ljubavi prema domovini pa do M=4.26 za izgradnju pozitivnih osobina ličnosti. Također, nešto veću važnost roditelji iskazuju i pri izgradnji dobrih društvenih odnosa sa svojim

vršnjacima ($M=4.25$). Nešto manja važnost (ali i dalje visoka važnost) jeste razvoj ljubavi prema islamu ($M=4.21$), usvajanje praktičnih znanja ibadeta (vjerskih dužnosti) ($M=4.2$) i razvijanje navika izvršavanja ibadeta (vjerskih dužnosti) ($M=4.17$). Na osnovu ovih nalaza može se zaključiti da je roditeljima nešto važnija izgradnja pozitivnih osobina ličnosti i društvenih odnosa među vršnjacima nego usvajanje znanja i navika obavljanja ibadeta, s tim da je i važnost svih navedenih i dalje visoka. Povezanost zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke od strane roditelja i procijenjeni utjecaj Islamske vjeronauke na usvajanje univerzalnih vrijednosti kod učenika mjereno je korelacijom između ove dvije varijable, a rezultati Pearsonovog koeficijenta korelacije pokazuju sljedeće. Postoji lahka ili neznatna pozitivna ali statistički značajna povezanost između zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke od strane roditelja i procijenjenog utjecaja Islamske vjeronauke na usvajanje svih pojedinačnih univerzalnih ljudskih vrijednosti.

Većina korelacijskih koeficijenata kreće se oko $+0.2$ i u svakom slučaju su statistički značajni. To znači da što je roditelj zadovoljniji nastavom Islamske vjeronauke time više procjenjuje utjecaj Islamske vjeronauke na usvajanje svih univerzalnih vrijednosti.

Detaljniji prikaz provedene analize nalazi se u korelacijskoj matrici ispod.

Tabela 6. Korelacijska matrica između univerzalnih ljudskih vrijednosti i općeg zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke

KORELACIJE	Opće zadovoljstvo nastavom Islamske vjeronauke	
	Opće zadovoljstvo nastavom Islamske vjeronauke	Pearson r
	P	
	N	691
Mir	Pearson r	.190**
	P	.000
	N	676
Saradnja	Pearson r	.266**
	P	.000
	N	677
Sloboda	Pearson r	.251**
	P	.000
	N	677

Solidarnost	Pearson r	.283**
	P	.000
	N	678
Odgovornost	Pearson r	.260**
	P	.000
	N	680
Jednakost / Ravnopravnost	Pearson r	.272**
	P	.000
	N	680
Život	Pearson r	.285**
	P	.000
	N	681
Ljubav	Pearson r	.272**
	P	.000
	N	678
** Korelacija je statistički značajna na nivou od 1%		

Procjena roditelja o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina kod djece i prevenciji nepoželjnih ponašanja

Kada je riječ o procjeni doprinosa nastave Islamske vjeronauke razvoju određenih osobina ili navika učenika, roditelji uglavnom pozitivno ocjenjuju takav doprinos u svim postavljenim segmentima. U najvećem broju slučajeva iskazuju slaganje s tvrdnjama da nastava Islamske vjeronauke doprinosi razvoju lijepih manira i ponašanja, razvoju odgovornosti pri izvršavanju vjerskih, školskih ili kućnih obaveza, prevenciji od zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, kocke i igara na sreću itd.

Kada se kreiraju srednji skorovi za navedene tvrdnje na kojima niže vrijednosti znače niži stepen slaganja a više vrijednosti viši stepen slaganja, dobiju se sljedeći nalazi. Roditelji procjenjuju da postoji pozitivan utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj vrijednosti i ponašanja njihovog djeteta s obzirom na to da su svi prosječni skorovi skala iznad vrijednosti od tri (skorovi iznad tri ukazuju na slaganja s tvrdnjama). Tako se najveći doprinos Islamske vjeronauke procjenjuje pri razvoju lijepih obrazaca i manira ponašanja (M=4.09), prevenciji alkohola i psihoaktivnih supstanci (M=3.99), prevenciji kocke i igara na sreću (M=3.99), a najmanje na odgovornom korištenju slobodnog vremena (M=3.41) te odgovornom i sigurnom korištenju interneta (M=3.65).

Tabela 7. Srednji skorovi za procjenu roditelja o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina djece i prevenciji nepoželjnih ponašanja

DESKRIPTIVNA STATISTIKA			
Koliko smatrate da pohađanje Islamske vjeronauke doprinosi da Vaše dijete razvije...	N	M	s
... odgovorno korištenje slobodnog vremena (npr. da izbjegava igranje kompjuterskih ili video igara)?	767	3.41	1.355
... odgovorno i sigurno korištenje interneta?	767	3.65	1.204
... odgovornost pri izvršavanju obaveza (kućnih ili školskih)?	767	3.94	.977
... odgovornost pri izvršavanju vjerskih obaveza (npr. namaz, post, učenje Kur'ana)?	767	3.94	.964
... sposobnost donošenja ispravnog moralnog suda (npr. kada ima određenu moralnu dilemu)?	767	3.96	.941
... svjesnost zamki kocke, kladionica i igara na sreću?	767	3.99	1.004
... svjesnost štetnosti alkohola i psihoaktivnih supstanci (npr. droga)?	767	3.99	1.008
... lijepe obrasce ponašanja i manire?	767	4.09	.764

Opća procjena nastavnika Islamske vjeronauke o ciljevima i utjecaju religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja učenika

Opća procjena nastavnika o ciljevima Islamske vjeronauke

Nastavnici Islamske vjeronauke zamoljeni su da izraze stepen slaganja s tvrdnjama koje se odnose na ciljeve Islamske vjeronauke. Nastavnicima su ponuđene četiri tvrdnje, s mogućnošću izbora jednog od pet stepeni slaganja (1. uopće se ne slažem, 2. uglavnom se ne slažem, 3. i slažem se i ne slažem se, 4. uglavnom se slažem, 5. u potpunosti se slažem). Nastavnici izjavljuju visok stepen slaganja s tvrdnjama, odnosno četiri navedena cilja nastave Islamske vjeronauke procjenjuju izrazito visoko.

Tako transformirane vrijednosti nakon obrade ukazuju da kao jedan od najviših ciljeva nastave Islamske vjeronauke procjenjuju stjecanje religijskih kompetencija koje su potrebne za život u multireligijskom i multikulturalnom svijetu ($M=4.17$). Potom slijedi stjecanje religijskog znanja i upoznavanje i poštivanje tuđeg religijskog i kulturnog identiteta i rušenje predrasuda o drugima i drugačijima ($M=4.11$), te na kraju i formiranje praktičnih vjernika/vjernica ($M=3.89$). Na osnovu odgovora

(prosječnih skorova) na ovo pitanje možemo zaključiti da nastavnici visoko procjenjuju sva četiri navedena cilja kao cilj nastave Islamske vjeronauke, s tim da formiranje praktičnih vjernika/vjernica procjenjuju nešto slabije od ostalih ciljeva.

Tabela 8. Srednji skorovi procjene važnosti ciljeva Islamske vjeronauke od strane nastavnika

U kojoj mjeri se slažete da nastava Islamske vjeronauke treba omogućiti učenicima...	N	M	s
... formiranje praktičnih vjernika/vjernica	46	3.89	.823
... upoznavanje i poštivanje tuđeg religijskog i kulturnog identiteta i rušenje predrasuda o drugima i drugačijima	46	4.11	.482
... stjecanje religijskog znanja	46	4.11	.605
... stjecanje religijskih kompetencija koje su potrebne za život u multireligijskom i multikulturalnom svijetu	46	4.17	.383
Σ	46		

Procjena nastavnika o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina učenika i prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja

Kada je riječ o mišljenju nastavnika o doprinosu Islamske vjeronauke u formiranju određenih shvaćanja i ponašanja učenika, kao što je izbjegavanje alkohola, kocke, droga, ružnog govora i neprimjerenog ponašanja, nastavnici uglavnom pozitivno procjenjuju doprinos nastave Islamske vjeronauke za svaki navedeni oblik ponašanja ili shvaćanja.

Tabela 9. prikazuje frekvencije i procenete odgovora na navedene tvrdnje.

Tabela 9. Procjena nastavnika o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina učenika i prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja

U kojoj mjeri se slažete da nastava Islamske vjeronauke doprinosi da učenici...	Uopće se ne slažem		Uglavnom se ne slažem		U potpunosti se slažem		I slažem se i ne slažem se		U potpunosti se slažem	
	N	%	N	%	n	%	n	%	n	%
... shvate da je alkohol zlo koje treba izbjegavati.	2	4.3	0	0.0	1	2.2	37	80.4	6	13.0
...razviju lijepe obrasce ponašanja	0	0.0	0	0.0	0	0.0	37	80.4	9	19.6
... shvate da su kocka, igre na sreću i klađenje samo zamka i da ne donose halal novac i duševnu sreću	3	6.5	0	0.0	0	0.0	36	78.3	7	15.2
... shvate da droge ne rješavaju probleme, već ih samo donose	2	4.3	0	0.0	0	0.0	36	78.3	8	17.4
... pri moralnim dilemama ipak donose ispravnu odluku u skladu sa islamskom etikom	1	2.2	2	4.3	0	0.0	37	80.4	6	13.0
... svoje slobodno vrijeme koriste na koristan način	5	10.9	1	2.2	0	0.0	35	76.1	5	10.9
... se klone ružnog govora i psovki	5	10.9	0	0.0	1	2.2	32	69.6	8	17.4
... shvate da previše provođenja vremena na internetu može loše utjecati na njihove druge obaveze i zdravlje	5	10.9	1	2.2	1	2.2	35	76.1	4	8.7

Doživljaj nastave od strane učenika i opća procjena utjecaja Islamske vjeronauke i religijskog odgoja na vrijednosti i ponašanja

Ljubav prema nastavi Islamske vjeronauke

Na pitanje *Koliko voliš da pohađaš nastavu Islamske vjeronauke*, na petostepenoj skali od *Uopće ne volim pohađati Islamsku vjeronauku* do *Veoma volim pohađati Islamsku vjeronauku*, nešto više od polovine svih učenika (54.1%) izjavljuje da veoma voli pohađati nastavu Islamske vjeronauke. Generalno, 93.1% učenika izjavljuje da voli pohađati nastavu Islamske vjeronauke u određenoj mjeri, 5.8% učenika je neodređeno o tom pitanju, a tek 1% učenika izjavljuje da ne voli da pohađa nastavu Islamske vjeronauke, u određenoj mjeri.

Tabela 10. *Ljubav prema nastavi Islamske vjeronauke*

Koliko voliš da pohađaš nastavu Islamske vjeronauke?	N	%
Uopće ne volim pohađati Islamsku vjeronauku	9	0.6
Ne volim pohađati Islamsku vjeronauku	6	0.4
I volim i ne volim pohađati Islamsku vjeronauku	83	5.8
Volim pohađati Islamsku vjeronauku	557	39.0
Veoma volim pohađati Islamsku vjeronauku	772	54.1

Učestalost vraćanja vjeri i sadržaju predmeta Islamska vjeronauka pri rješavanju svakodnevnih problema

Većina učenika (90.2%) tvrdi da se u određenoj mjeri vraćaju vjeri i sadržaju predmeta Islamska vjeronauka kako bi riješili svoje svakodnevne probleme. S druge strane, 9.8% učenika se rijetko ili nikada ne vraća vjeri niti sadržaju predmeta Islamske vjeronauke kako bi riješili svoje svakodnevne probleme.

Tabela 11. *Učestalost vraćanja vjeri i sadržaju predmeta Islamska vjeronauka pri rješavanju svakodnevnih problema*

Koliko često se vraćaš vjeri i sadržaju predmeta Islamska vjeronauka kako bi ti pomogli u rješavanju svakodnevnih problema?	n	%
Nikad	48	3.4
Rijetko	92	6.4
Ponekad	348	24.4
Često	550	38.5
Uvijek	389	27.3

Opća procjena učenika o pozitivnom utjecaju Islamske vjeronauke na ponašanje i vrijednosti

Kada je riječ o procjeni učenika o pozitivnom utjecaju Islamske vjeronauke na njihovo ponašanje i vrijednosti, znatna većina učenika (93.9%) izjavljuje da Islamska vjeronauka ima pozitivan utjecaj na njihovo ponašanje i vrijednosti. S druge strane, 1.9% učenika tvrdi suprotno, odnosno ne slažu se s tvrdnjom da Islamska vjeronauka ima pozitivnog utjecaja na njihovo ponašanje i vrijednosti. Neodređen stav ima 4.3% učenika o ovom pitanju.

Tabela 12. Opća procjena učenika o pozitivnom utjecaju Islamske vjeronauke na ponašanje i vrijednosti

Islamska vjeronauka pozitivno utječe na moje ponašanje i vrijednosti	N	%
Uopće se ne slažem	9	0.6
Uglavnom se ne slažem	18	1.3
I slažem se i ne slažem	61	4.3
Uglavnom se slažem	295	20.7
U potpunosti se slažem	1044	73.2

Dodatni faktori uz Islamsku vjeronauku u školi koji utječu na vrijednosti učenika

Kako bismo ispitali poziciju Islamske vjeronauke u odnosu na druge faktore utjecaja na usvajanje univerzalnih ljudskih vrijednosti, učenici su zamoljeni da navedu koliko o vrijednostima, odnosno onome što je navedeno u sadržaju tvrdnji kojima smo mjerili vrijednosti, uče ili razgovaraju na nekim drugim mjestima ili s drugim osobama.

Rezultati provedene analize ukazuju da učenici o navedenim temama, više nego na Islamskoj vjeronauci, uče ili razgovaraju samo u mektebu (64.2%). Također, u 49% slučajeva o tome više razgovaraju s roditeljima. U svim ostalim slučajevima o vrijednostima se ne uči niti razgovara više nego na Islamskoj vjeronauci, što u biti Islamsku vjeronauku visoko pozicionira kada je riječ o poučavanje vrijednostima.

Detaljniji prikaz odgovora na ovo pitanje prikazan je u tabeli 13.

Tabela 13. Zastupljenost drugih faktora pri usvajanju univerzalnih ljudskih vrijednosti, a u odnosu na Islamsku vjeronauku

Koliko o vrijednostima učiš u odnosu na Islamsku vjeronauku?	Manje nego na Islamskoj vjeronauci		Podjednako kao na Islamskoj vjeronauci		Više nego na Islamskoj vjeronauci	
	n	%	n	%	n	%
Sa svojim roditeljima	96	10.2	382	40.8	459	49.0
Sa svojim vršnjacima	438	48.1	303	33.3	169	18.6
Na internetu	482	55.9	238	27.6	142	16.5
Putem nekih drugih medija (npr. TV, radio)	512	61.6	214	25.8	105	12.6
U mektebu	8	2.0	134	33.8	255	64.2
Na nekim drugim predmetima u školi	514	59.4	283	32.7	68	7.9
Negdje drugo	187	47.6	126	32.1	80	20.4

Procjena učenika o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina i prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja

Kada je riječ o učenicima, i oni se u velikoj mjeri slažu da nastava Islamske vjeronauke ima značajan doprinos razvoju određenih pozitivnih ponašanja i prevenciji nepoželjnih ponašanja. Tabela 14. prikazuje navedene rezultate.

Tabela 14. Procjena učenika o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina i prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja

Pohađanje nastave Islamske vjeronauke mi je pomoglo da...	Uopće se ne slažem		Uglavnom se ne slažem		I slažem se i ne slažem se		Uglavnom se slažem		U potpunosti se slažem	
	N	%	n	%	n	%	n	%	n	%
... shvatim da je alkohol zlo koje treba izbjegavati	51	3.6	10	0.7	8	0.6	879	61.6	479	33.6

... razvijem lijepe obrasce ponašanja	36	2.5	9	0.6	14	1.0	925	64.8	443	31.0
... shvatim da su kocka, igre na sreću i klađenje samo zamka i da ne donose halal novac i duševnu sreću	40	2.8	5	0.4	6	0.4	869	60.9	507	35.5
... shvatim da droge ne rješavaju probleme, već ih samo donose	37	2.6	8	0.6	5	0.4	858	60.1	519	36.4
... pri moralnim dilemama ipak donosim ispravnu odluku u skladu sa islamskom etikom	78	5.5	21	1.5	16	1.1	948	66.4	364	25.5
... svoje slobodno vrijeme koristim na koristan način	143	10.0	40	2.8	41	2.9	885	62.0	318	22.3
... da se klonim ružnog govora i psovki	68	4.8	22	1.5	14	1.0	917	64.3	406	28.5
... shvatim da previše provođenja vremena na internetu može loše utjecati na moje druge obaveze i zdravlje	234	16.4	66	4.6	48	3.4	783	54.9	296	20.7

Razlike u stavovima između nastavnika i učenika o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina učenika i prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja

Kada se odgovori navedenih tvrdnji transformiraju u intervalne varijable te se kreiraju prosječni skorovi slaganja s tvrdnjama, dobiju se podaci po kojima je vidljiv visok stepen procjene doprinosa Islamske vjeronauke razvoju određenih pozitivnih shvaćanja i ponašanja. Iste skale su kreirane i za nastavnike i za učenike, te je shodno tome moguće vršiti i usporedbu procjena između nastavnika i učenika.

Tabela 15. prikazuje osnovne deskriptivne parametre navedene usporedne analize, gdje vidimo sljedeće:

- nastavnici i učenici zajednički procjenjuju visok doprinos Islamske vjeronauke razvoju svih navedenih shvaćanja i ponašanja, najviše u polju prevencije upotrebe psihoaktivnih supstanci i droga (M=4.26) i u prevenciji kocke (M=4.25), a najmanje u korištenju slobodnog vremena na koristan način (M=3.83) i shvaćanju da previše korištenja interneta može negativno utjecati na zdravlje učenika i izvršavanje obaveza (M=3.59);
- učenici pokazuju više stepene slaganja na svim tvrdnjama, osim na tvrdnji da previše korištenja interneta može negativno utjecati na zdravlje učenika i izvršavanje obaveza.

Detaljniji pregled ove usporedne analize prikazan je u tabeli 15.

Tabela 15. Stepen procjene doprinosa Islamske vjeronauke u razvoju pozitivnih osobina učenika i prevenciji nepoželjnih ponašanja u odnosu na grupu ispitanika

DESKRIPTIVNA STATISTIKA		N	M	s	σx	CI (95%)		min.	maks.
						donja granica	gornja granica		
<i>Doprinos Islamske vjeronauke da učeni- ci...</i>									
... shvate da je alkohol zlo koje treba izbjegavati	nas- tavnici	46	3.98	.745	.110	3.76	4.20	1	5
	učenici	1427	4.21	.805	.021	4.17	4.25	1	5
	Σ	1473	4.20	.804	.021	4.16	4.24	1	5
... razviju lijepo obrasce ponašanja	nas- tavnici	46	4.20	.401	.059	4.08	4.31	4	5
	učenici	1427	4.21	.727	.019	4.17	4.25	1	5
	Σ	1473	4.21	.719	.019	4.18	4.25	1	5
... shvate da su kocka, igre na sreću i klađenje samo zamka i da ne donose halal novac i duševnu sreću	nas- tavnici	46	3.96	.868	.128	3.70	4.21	1	5
	učenici	1427	4.26	.747	.020	4.22	4.30	1	5
	Σ	1473	4.25	.753	.020	4.21	4.29	1	5
... shvate da droge ne rješavaju probleme, već ih samo donose	nas- tavnici	46	4.04	.759	.112	3.82	4.27	1	5
	učenici	1427	4.27	.741	.020	4.23	4.31	1	5
	Σ	1473	4.26	.743	.019	4.23	4.30	1	5

... pri moralnim dilemama ipak donose ispravnu odluku u skladu sa islamskom etikom	nastavnici	46	3.98	.715	.105	3.77	4.19	1	5
	učenici	1427	4.05	.903	.024	4.00	4.10	1	5
	Σ	1473	4.05	.897	.023	4.00	4.09	1	5
... svoje slobodno vrijeme koriste na koristan način	nastavnici	46	3.74	1.063	.157	3.42	4.05	1	5
	učenici	1427	3.84	1.114	.029	3.78	3.90	1	5
	Σ	1473	3.83	1.112	.029	3.78	3.89	1	5
... da se klone ružnog govora i psovki	nastavnici	46	3.83	1.081	.159	3.50	4.15	1	5
	učenici	1427	4.10	.880	.023	4.06	4.15	1	5
	Σ	1473	4.09	.888	.023	4.05	4.14	1	5
... shvate da previše provođenja vremena na internetu može loše utjecati na njihove druge obaveze i zdravlje	nastavnici	46	3.70	1.051	.155	3.38	4.01	1	5
	učenici	1427	3.59	1.317	.035	3.52	3.66	1	5
	Σ	1473	3.59	1.309	.034	3.53	3.66	1	5

Iako se visina prosječnih skorova slaganja s tvrdnjama razlikuje u svojoj visini između nastavnika i učenika, to i dalje ne znači da je ta razlika stvarna. Da bismo to ustanovili, neophodno je bilo poduzeti parametrijski inferencijalni test. Konkretnije, poduzeta je analiza varijance (ANOVA) koja nam pokazuje sljedeće:

Učenici statistički značajno više procjenjuju utjecaj Islamske vjeronauke na:

- Prevenciji kocke i igara na sreću $F(1)=7.269, p=0.007; p<0.05;$
- Prevenciji droga $F(1)=4.197, p=0.041; p<0.05;$
- Izbjegavanju ružnog govora i psovki $F(1)=3.366, p=0.039; p<0.05.$

Na svim ostalim tvrdnjama nisu uočene statistički značajne razlike u stepenu slaganja između nastavnika i učenika, te sukladno tome zaključujemo da stvarne razlike ne postoje, odnosno da se nastavnici i učenici slažu u svojim procjenama doprinosa Islamske vjeronauke razvoju shvaćanja nepoželjnih

oblika ponašanja, osim u slučajevima prevencije kocke i igara na sreću te prevenciji droga i izbjegavanju ružnog govora, gdje je ustanovljeno da učenici procjenjuju višim utjecaj Islamske vjeronauke nego nastavnici.

Tabela 16. Analiza varijance pri stepenu procjene doprinosa Islamske vjeronauke u razvoju pozitivnih osobina učenika i prevenciji nepoželjnih ponašanja u odnosu na grupu ispitanika

ANOVA		SS _{tot}	df	χ ²	F	P
<i>Doprinos Islamske vjeronauke da učenici...</i>						
... shvate da je alkohol zlo koje treba izbjegavati	između grupa	2.369	1	2.369	3.673	.055
	unutar grupa	948.747	1471	.645		
	Σ	951.116	1472			
... razvijaju lijepo obrasce ponašanja	između grupa	.012	1	.012	.024	.877
	unutar grupa	759.902	1471	.517		
	Σ	759.914	1472			
... shvate da su kocka, igre na sreću i klađenje samo zamka i da ne donose halal novac i duševnu sreću	između grupa	4.104	1	4.104	7.269	.007
	unutar grupa	830.458	1471	.565		
	Σ	834.562	1472			
... shvate da droge ne rješavaju probleme, već ih samo donose	između grupa	2.311	1	2.311	4.197	.041
	unutar grupa	809.959	1471	.551		
	Σ	812.270	1472			
... pri moralnim dilemama ipak donose ispravnu odluku u skladu sa islamskom etikom	između grupa	.232	1	.232	.288	.591
	unutar grupa	1185.345	1471	.806		
	Σ	1185.578	1472			

... svoje slobodno vrijeme koriste na koristan način	između grupa	.431	1	.431	.348	.555
	unutar grupa	1819.151	1471	1.237		
	Σ	1819.582	1472			
... da se klone ružnog govora i psovki	između grupa	3.366	1	3.366	4.275	.039
	unutar grupa	1158.078	1471	.787		
	Σ	1161.443	1472			
... shvate da previše provođenja vremena na internetu može loše utjecati na njihove druge obaveze i zdravlje	između grupa	.504	1	.504	.294	.588
	unutar grupa	2523.097	1471	1.715		
	Σ	2523.601	1472			

Doprinos predmeta Islamske vjeronauke odgojnoj ulozi škole, razvoju vrijednosti i ponašanja učenika iz perspektive pedagoga

Današnja škola koncepcijski jeste odgojno-obrazovna ustanova. Koliko je ona odgojna i da li je izgubila tu svoju ulogu, pitanje je na koje intervjuirani pedagozi daju različite odgovore. Pojedini pedagozi smatraju da je škola itekako i danas odgojna ustanova jer je preuzela na sebe i dio odgojne uloge roditelja. Pojedini pedagozi smatraju i da je odgojna uloga škole znatno oslabljena, kako zbog sistemske organizacije obrazovanja tako i zbog „preopterećenosti učenika usvajanjem sadržaja i činjenica“. Ono u čemu se svi pedagozi slažu, bez obzira na to kako vide odgojnu ulogu škole, jeste da Islamska vjeronauka ima značajan doprinos u ostvarenju odgojne uloge škole, odnosno da ona doprinosi kako specifičnim odgojnim ciljevima Islamske vjeronauke tako i općim odgojnim ciljevima škole.

Vrijednosti u školi i uloga Islamske vjeronauke u razvoju vrijednosti u školi

Jednoglasno, pedagozi tvrde da se u njihovim školama značajno ulaže napor u odgajanju i učenju vrijednostima kod učenika. Uglavnom, vrijednosti na učenike prenose tokom redovnog nastavnog i vannastavnog rada te ponekad specifično uključivanjem u određene projektne aktivnosti.

Generalno govoreći, pedagozi navode da škole razvijaju niz vrijednosti, od kojih se ističu: porodične, društvene, duhovne, umjetničke i estetske vrijednosti, temeljne životne vještine, suživot, pozitivni ljudski odnosi, međusobna saradnja i ljubav. Pedagozi jasno ne raspoznaju specifične vrijednosti koje Islamska vjeronauka razvija, osim duhovnosti, i uglavnom tvrde da Islamska vjeronauka doprinosi razvoju vrijednosti koje škola generalno razvija.

O tome koliko su uspješni u razvoju navedenih vrijednosti kod učenika uglavnom zaključuju na osnovu posmatranja učenika, kako u toku nastavnog procesa tako i van njega, npr. u dvorištu škole. Ne navode nikakve specifične i mjerljive parametre razvoja vrijednosti, vjerovatno zato što isti nisu sistemski postavljeni i definirani. Na osnovu odgovora pedagoga može se steći dojam različitog i neujednačenog razumijevanja vrijednosti, kao i nedostatak sistemskog pristupa „mjeranju“ učinka škole pri razvoju vrijednosti kod učenika. Nadalje, ako se i „mjeri“ učinak, onda je on uglavnom baziran na posmatranju ponašanja učenika unutar školskog prostora.

Procijenjeni utjecaj nastave Islamske vjeronauke na ponašanje učenika

Pedagozi su saglasni da postoji pozitivan utjecaj Islamske vjeronauke na ponašanje učenika, ali je generalno teško izdvojiti pojedinačni utjecaj Islamske vjeronauke u odnosu na utjecaje drugih faktora. Nastava Islamske vjeronauke doprinosi cjelokupnom razvoju ličnosti učenika, ali je njen utjecaj ograničen ako nema sinergijskog i zajedničkog djelovanja ostalih faktora utjecaja. Ipak, određeni pojedinačni primjeri pedagoga ukazuju na utjecaj Islamske vjeronauke i nastavnika Islamske vjeronauke na učenika u razvoju samopouzdanja, samosvijesti i sl.

Zaključci

Opći zaključak do kojeg se došlo u ovom istraživanju provedenom sa 1.427 učenika, 767 roditelja i 46 nastavnika iz 51 osnovne škole u Kantonu Sarajevo i 7 pedagoga sarajevskih osnovnih škola pokazuje da svi ispitanici procjenjuju postojanje pozitivnog utjecaja religijskog odgoja kroz Islamsku vjeronauku na razvoj univerzalnih vrijednosti i pozitivnih ponašanja kod učenika.

Roditelji i učenici generalno iskazuju visok stepen zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke. Roditelji iskazuju visok stepen zadovoljstva nastavom Islamske vjeronauke. Roditelji (oko 96%) koji ne bi mijenjali Islamsku vjeronauku drugim predmetom pokazuju i značajno veći stepen zadovoljstva Islamskom vjeronaukom. Roditelji kao primarne ciljeve Islamske vjeronauke vide odgojne ciljeve kao što je razvoj pozitivnih osobina ličnosti, dobrih društvenih odnosa prema vršnjacima, razvijanje ljubavi prema vjeri i domovini. Važnim vide i razvoj znanja o izvršavanju ibadeta (vjerskih dužnosti) i stvaranja navika, ali u nešto manjoj mjeri nego što su to odgojni ciljevi Islamske vjeronauke. Kada je riječ o doprinosu Islamske vjeronauke razvoju pozitivnih osobina ličnosti i navika, najveći doprinos Islamske vjeronauke roditelji procjenjuju u razvoju lijepih obrazaca i manira ponašanja ($M=4.09$), prevenciji alkohola i psihoaktivnih supstanci ($M=3.99$), prevenciji kocke i igara na sreću ($M=3.99$), a najmanje u odgovornom korištenju slobodnog vremena ($M=3.41$) i odgovornom i sigurnom korištenju interneta ($M=3.65$). Učenici dominantno izjavljuju da vole pohađati nastavu Islamske vjeronauke. Devet od deset učenika izjavljuje da se u određenoj mjeri vraćaju sadržaju Islamske vjeronauke i vjeri pri rješavanju svakodnevnih problema, ali i da Islamska vjeronauka ima pozitivan utjecaj na njihovo ponašanje i vrijednosti. Jasno se uočava zadovoljstvo roditelja i učenika Islamskom vjeronaukom, te je sukladno tome prihvaćena hipotezu po kojoj su učenici i roditelji zadovoljni Islamskom vjeronaukom i njenim doprinosom razvoju vrijednosti i pozitivnih ponašanja.

Islamska vjeronauka, na osnovu stavova ispitanika, ima značajnu preventivnu ulogu neprihvatljivim oblicima ponašanja (alkoholizam, upotreba psihoaktivnih supstanci, kocke i igre na sreću). Ispitanici visoko procjenjuju preventivni utjecaj Islamske vjeronauke na alkoholizam ($M=4.2$), na upotrebu psihoaktivnih supstanci ($M=4.26$) te na kockanje i igranje igara na sreću ($M=4.25$). Pored toga, utjecaj Islamske vjeronauke

na donošenje odluka koje su u skladu sa islamskom etikom i moralnim načelima kod učenika je visoko procijenjen ($M=4.05$). Značajan je također procijenjeni utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj lijepih obrazaca ponašanja ($M=4.21$), kao i izbjegavanje ružnog govora i psovki ($M=4.09$), čime se ističe i utjecaj Islamske vjeronauke na razvoj moralnog ponašanja kod učenika. Dodatno, Islamska vjeronauka pomaže i da učenici slobodno vrijeme koriste na koristan i smislen način ($M=3.83$), uključujući i smisleno korištenja interneta ($M=3.59$). U slučajevima kada se učenici suočavaju s određenim problemima i izazovima često se vraćaju vjeri i sadržaju Islamske vjeronauke, što ukazuje i na to da učenici u vjeri i Islamskoj vjeronauci vide i određene putokaze za način života i rješavanje svakodnevnih problema. Sukladno svemu navedenom, možemo zaključiti da Islamska vjeronauka utječe na moralno ponašanje učenika te u slučaju pojave kriza vrijednosti pomaže u ponovnom uspostavljanju sistema vrijednosti, čime je i naša hipoteza istraživanja potvrđena.

Nastavnici visoko procjenjuju utjecaj Islamske vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika, s tim da je primjetna tendencija da učenici takav utjecaj procjenjuju čak nešto višim nego roditelji, dok roditelji taj utjecaj procjenjuju višim nego nastavnici, što upućuje da se postavljena hipoteza može prihvatiti. Ovakva procjena roditelja i učenika ujedno doprinosi objektivnijem sagledavanju utjecaja vjeronauke na vrijednosti i ponašanja učenika.

Rezultati provedenog istraživanja pokazuju kako ispitanici smatraju da postoji utjecaj Islamske vjeronauke na usvajanje univerzalnih ljudskih vrijednosti. Pored nastave Islamske vjeronauke, na usvajanje univerzalnih ljudskih vrijednosti utječu i drugi faktori, kao što su mekteb, roditelji, vršnjaci, mediji, internet, drugi školski predmeti i sl. U odnosu na Islamsku vjeronauku, učenici navode da o univerzalnim ljudskim vrijednostima jedino više uče ili razgovaraju u mektebu. Osim u mektebu, učenici o navedenim vrijednostima razgovaraju i uče i sa svojim roditeljima, i to skoro u jednakoj mjeri kao i na nastavi Islamske vjeronauke. Drugi faktori utjecaja manje su zastupljeni u odnosu na mekteb i porodicu. Sukladno svemu navedenome, možemo zaključiti da Islamska vjeronauka zauzima visoku poziciju kada je riječ o prijenosu univerzalnih ljudskih vrijednosti, te se uz mekteb i porodicu izdvaja kao jedan od važnijih faktora utjecaja. U skladu s tim, možemo i prihvatiti postavljenu hipotezu po kojoj je Islamska vjeronauka jedan od primarnih faktora prijenosa univerzalnih ljudskih vrijednosti na učenika.

Istraživanjem u okviru intervjua s pedagozima škola ustanovljeno je da pedagozi generalno procjenjuju važnim utjecaj religijskog odgojnog rada u školskom sistemu, u našem slučaju kroz predmet Islamska vjeronauka, na vrijednosti i ponašanja učenika. Kao osnovne ciljeve Islamske vjeronauke pedagozi uglavnom vide duhovni i moralni razvoj učenika. Islamska vjeronauka znatno doprinosi odgojnoj ulozi škole. Iako pedagozi tvrde da je vidljiv utjecaj Islamske vjeronauke na ponašanja učenika i razvoj vrijednosti, konkretniji parametri procjene se ne navode, što svakako ukazuje i na nepostojanje sistematskog pristupa mjerenju utjecaja nastave na usvajanje vrijednosti. Za nastavu koja efikasnije utječe na formiranje pozitivnih vrijednosti i ponašanja neophodna je i kontinuirana podrška nastavnom kadru u metodama poučavanja vrijednostima. Ovo ne ukazuje na slabu podršku koja se pruža nastavnicima Islamske vjeronauke, nego na neiskorišteni potencijal nastave u procesu prijenosa vrijednosti i pozitivnih ponašanja učenika.

Literatura

- Hooper, C., Zbar, V., Brown, D., Bereznicki, B. (ur.) (2003). *Values education study: Literature review. Values education study – Final report*. Melbourne: Curriculum Corporation.
- Kodelja, Z., Bassler, T. (2004). *Religion and Schooling in Open Society: A Framework for Informed Dialogue*. Ljubljana: Open Society Institute.
- Rakić, V., Vukušić, S. (2010). „Odgoj i obrazovanje za vrijednosti“. *Društvena istraživanja*, 19 (4– 5) (108/109): 771-795.
- Razum, R. (2007). „Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj“. *Bogoslovska smotra*, 77 (4): 857-880.
- Sijamhodžić-Nadarević, D., Avdić, E. (2017). „Utjecaj porodičnog i domskog okruženja svjetovnih i vjerskih škola na vrijednosti, vrijednosne orijentacije i ponašanja učenika“. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 1/2. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- Slatina, M. (2000a). „Odgoj – najkraći put čovjekovog uzdizanja do humaniteta“. U: Radovi XII, 365-384. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Slatina, M. (2000b). „Odgoj/obrazovanje između sekularizma i interkulturalizma“. *Novi Muallim*, 1: 20-24.
- Slatina, M. (2016). „Religijski odgoj u prostoru razvoja cjelovite ličnosti“. *Novi Muallim*. 17(68): 20-32.
- Smajić, A. (2016). *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije Muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za dijalog – Vesatijja.